

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології та соціології
Кафедра педагогічної та вікової психології

Ярослав Гошовський

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЛАБОРАТОРНИХ
ЗАНЯТЬ

Луцьк 2020

УДК 159.922.6(072)

Г75

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки (*
протокол № 1 від 23.09.2020р.)

**Ярослав Гошовський. «Вікова психологія» : методичні
рекомендації до лабораторних занять. –Луцьк, 2020.- 42с.**

Рецензенти:

Ковальчук З.Я. - доктор психологічних наук, професор кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ;

Лазорко О.В. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та соціології

«Вікова психологія»: методичні рекомендації до лабораторних занять містять основні теоретичні завдання з курсу, словникову роботу, питання для самоперевірки та тестові і практичні завдання, які потребують глибокого осмислення і аналізу окреслених проблем.

Дані методичні рекомендації призначені для студентів спеціальності «Психологія», «Практична психологія» денної та заочної форм навчання, можуть бути корисними для психологів, яких цікавлять проблеми розвитку особистості на всіх онтогенетичних щаблях.

© *Гошовський Я.О., 2020*

Пояснювальна записка

Методичні рекомендації до лабораторних занять з курсу «Вікова психологія» призначені для студентів факультету психології і соціології денної і заочної форм навчання.

Лабораторні заняття спрямовані на вироблення у студентів умінь і навичок застосування набутих теоретичних знань у практичних сферах власної діяльності, а також активізацію особистісного та професійного потенціалу майбутнього фахівця, оволодіння знаннями і вміннями комплексного дослідження дітей різних вікових категорій, комплексної діагностичної програми визначення готовності дитини до навчання у школі, діагностики пізнавальної сфери молодшого школяра, діагностики психічного розвитку підлітка, готовності старшокласника до самостійного життя, визначення рівня адаптованості до професійної діяльності.

Студенти повинні володіти такими компетенціями:

Професійні компетенції:

здатність і готовність до:

- розробки програм дослідження (теоретичного, емпіричного), їх методологічного обґрунтування та методичного забезпечення з використанням новітніх знань та технологій з вікової психології;

- модифікації й адаптації існуючих технологій науково - дослідницької і практичної діяльності у галузі вікової психології, розробка психодіагностичного інструментарію, адекватного цілям і контингенту досліджуваних, відповідного вимогам щодо валідності та надійності результатів;

- планування, організації й психологічного супроводу впровадження результатів наукових досліджень в умови реальної професійної, навчальної, суспільної діяльності;

- визначати й пояснювати психологічні механізми формування, функціонування та розвитку психічних явищ, процесів, властивостей, виокремлювати причини та фактори, що диференціюють характер їх індивідуального функціонування та розвитку;

- досліджувати специфіку розвитку психічних явищ в нормі та патології з урахуванням вікових, статевих, гендерних, професійних, соціальних та інших розбіжностей, криз розвитку та факторів ризику;

здатність й готовність до:

- постановки прикладних завдань, планування й проведення прикладного дослідження у рамках вікової психології;
- розробки індивідуальних програм діагностики, профілактики, корекції

та розвитку психологічних властивостей і станів, характеристик психічних процесів, різних форм діяльності індивідів і груп на основі інноваційних розробок;

- впровадження групових програм психогігієни, профілактики, корекції та розвитку з метою активізації особистісного потенціалу, посилення працездатності та стресостійкості особистостей, розвитку їх професійних вмінь та здібностей, підвищення рівня їх психологічного благополуччя;

- формулювання обґрунтованих психологічних рекомендацій прикладного профілю на основі отриманих результатів теоретичних і прикладних досліджень;

- розробки нових засобів впливу на міжособистісні й міжгрупові відносини, стосунки суб'єкта з реальним світом, процес особистісного зростання;

- організації роботи психологічної служби в певній сфері діяльності суспільства;

- виконання математичних та комп'ютерних обчислень, що мають відношення до психічних явищ, використовуючи належне програмне забезпечення та знання, як відображати, аналізувати й інтерпретувати результати;

здатність та готовність:

- брати участь в розробці нових програм і вдосконаленні навчальних курсів за психологічними дисциплінами;

- здійснювати підготовку й проведення різних форм організації навчальної діяльності з використанням сучасних методів активного навчання;

- здійснювати керування процесом написання дослідницьких робіт та науковою діяльністю обдарованої молоді;

Методичні рекомендації до проведення лабораторних занять з навчальної дисципліни «Вікова психологія» розроблені відповідно структури та змісту робочої програми курсу.

Підготовка до лабораторних занять передбачає планування і проведення досліджень та їх обробку.

Порядок підготовки:

1. Уважно прочитайте вимоги до виконання завдань лабораторного заняття.

2. На основі плану визначте обсяг та зміст завдання; спосіб в який маєте його виконувати, необхідні методи, методики, техніки, матеріали.

3. Виконуйте завдання поетапно, дотримуючись плану. При виникненні складнощів звертайтеся до викладача.

4. За результатами проведеної роботи підготуйте звіт, орієнтуючись на вимоги прописані у плані лабораторного заняття.

Лабораторне заняття № 1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ (6 год.)

План

1. Предмет і завдання вікової психології.
2. Методологічні основи вікової й педагогічної психології (принципи детермінізму, єдності психіки і діяльності, розвитку, принцип суб'єктної активності).
3. Історія виникнення та розвитку вікової психології.
4. Значення вікової психології для теорії та практики навчання і виховання.
5. *Методи дослідження у віковій психології. (Характеристика спостережень та його видів. Визначення мети, об'єкту та ситуації спостереження. Вибір ситуації спостереження. Складання програми спостереження. Технічна підготовка до спостереження. Виконання вправ та їх інтерпретація)*

Основні поняття:

Психічний розвиток. Предмет вікової психології. Вікова динаміка психічного розвитку. Принципи психології як науки. Принцип детермінізму. Принцип єдності свідомості і діяльності. Принцип розвитку. Соціальний досвід. Методи організації дослідження. Методи збирання фактичного матеріалу. Методи опрацювання даних дослідження. Інтерпретаційні методи.

Література

1. Бодалев А.А., Ломов Б.Ф., Матюшкин А.М. Психологическая наука – реформе школы // Вопр. Психологи. – 1984.–№ 3 – с.12–24.
2. Бурменська В.Н. та ін. Віково-психологічне консультування. – М.: МГУ, 1990.– 136 с.
3. Гільбух Ю.З. Психодіагностика в школі. –М: Знання, 1989. –80с.
4. Іванов В.Н. Соціологія сьогодні. – М., Наука, 1989, –.175 с.
5. Загальна психодіагностика // За ред. А.А.Бодальова, В.В.Століна. – М., 1987.– 214с

Питання для самоконтролю

1. Предмет вікової психології.
2. Завдання вікової психології.
3. Розділи вікової психології.
4. Зв'язок вікової психології з іншими науковими дисциплінами.
5. Основні теорії вікової та педагогічної психології.
6. Історичний огляд розвитку вікової психології.

7. Методологія і методика: їх співвідношення в дослідженнях з вікової психології.
8. Принципи побудови психологічних досліджень з вікової та педагогічної психології.
9. Класифікація методів вікової і педагогічної психології.
10. Характеристика конкретних методів вікової та педагогічної психології, специфіка їх застосування.
11. Завдання і зміст наукової діагностики психічного розвитку дітей.
12. Роль знань з вікової психології у професійній підготовці вчителя, практичного психолога, менеджера тощо.
13. Роль знань з вікової психології у програмуванні власного саморозвитку, в організації процесу самопізнання, самовиховання, самоосвіти.
14. Роль знань з вікової психології у підготовці людини до сімейного життя. Значення цих знань для регуляції сімейних стосунків.
15. Програма самопізнання, самовиховання, самоосвіти.

Хід заняття

- 1.Словникова робота з теми.
- 2.Обговорення питань із залученням першоджерел.
- 3.Завдання на розвиток психологічного мислення: - дискусія «Роль вікової психології у професійному самовизначенні майбутнього вчителя» з подальшим складанням програми самопізнання, самовиховання, самоосвіти.
- 4.Складання класифікаційних схем методів вікової психології

Завдання для лабораторної роботи

Завдання 1. Значення результатів спостереження за учнями в роботі вчителя.

Учитель безперервно спостерігає за учнями, особливо на уроках, У полі його зору перебувають усі аспекти поведінки й діяльності кожного учня. Тому вчитель має що сказати про того чи іншого учня, про його позитивні (а іноді й негативні) якості, У процесі спостереження за учнями в школі в учителя складається також узагальнений образ учня, який синтезує в собі типові особливості поведінки та діяльності всіх спостережуваних ним учнів. Значення такого узагальненого образу полягає в тому, що з його позицій

учитель мимовільно сприймає, порівнює й оцінює конкретних учнів, з якими контактує.

У зв'язку з цим завдання студента полягає в тому, щоб, спираючись на власні спостереження, описати своє більш чи менш узагальнене уявлення про сучасного учня.

Описи студентами узагальненого образу сучасного учня зачитуються й аналізуються. У процесі аналізу

1) встановлюють, на чому в основному акцентують увагу студенти в поведінці й діяльності учнів (на позитивних чи негативних сторонах) при їх сприйнятті;

2) наголошують на важливості бачення в учневі, насамперед, усього позитивного як основи оптимістичного прогнозування розвитку особистості.

Завдання 2. Місце методу експерименту в практичній роботі вчителя.

Інструкція. Ви - класний керівник. У поточній навчальній чверті ви почали помічати, що в учнів вашого класу погіршується ставлення до навчання з багатьох предметів. Це підтвердили й підсумкові оцінки за чверть. Виникла потреба вивчити зазначене явище з метою його усунення. У зв'язку з цим вам пропонується завдання:

- 1) сформулювати проблему;
- 2) висунути гіпотезу;
- 3) поставити завдання дослідження;
- 4) розробити його методика, включивши до неї не менш як 2-3 методи, адекватних меті й завданням дослідження;
- 5) спланувати проведення експерименту й оцінити його значення.

Схема звіту:

Проблема	Гіпотеза	Завдання дослідження	Методика	Планування й оцінка

Завдання 3.

Дослідження вікової динаміки переживань за допомогою самоспостереження Стимульний матеріал (роздається на лабораторному занятті) – малюнки – людина в різні вікові періоди свого життя.

Інструкція Перед вами зображення однієї і тієї ж людини в різні вікові періоди її життя.

1. Побудуйте монологічне висловлювання, що характеризує психічну реальність людини з позиції кожного віку.

2. В цьому висловлюванні вкажіть вік персонажу (використавши карту психічної реальності).

3. Запишіть ваші висловлювання, відмітьте, які зміни і в яких модальностях найбільш суттєво характеризують вікові особливості психічної реальності.

4. Інтерпретуючи результати, використовуйте поняття про стабільні та нестабільні якості психічної реальності.

Завдання 4.

Організація самопостереження.

Стимульний матеріал малюнок однієї людини певного віку в різних станах. Інструкція

Подивіться уважно на ці малюнки. Дайте повний самозвіт про те, які думки пов'язані у вас з кожним малюнком, які почуття викликає у вас кожний малюнок. Проаналізуйте дані свого самозвіту з точки зору співвідношення думок, що виникли у вас і почуттів вашої особистої Я-концепції.

Завдання 5.

Дослідження процесу самопостереження

Для того щоб зрозуміти самого себе, виявити зміст певного етапу у вашому житті, особливості вікової ідентифікації, використайте наступні питання і складіть хронологічну таблицю вашого життєвого шляху.

1. У якій сім'ї ви народилися?
2. Як пройшло ваше дитинство?
3. Як члени вашої родини ставилися одне до одного?
2. Які ваші самі ранні спогади?
3. Що вам подобалося і що не подобалося у школі? Як у цей час склалися ваші стосунки з батьками? Хто були вашими друзями? Чим ви цікавилися і що думали про майбутнє життя?
4. Що змінилося коли ви подорослішали? Як обирали професію? Яким чином ви проводили вільний час?
5. Що уявляється вам найбільш цікавим і важливим? Які ваші життєві плани?

Основні дати	події	переживання
--------------	-------	-------------

Форми звіту

1. Тематичний психологічний словник.
2. Класифікаційні схеми методів вікової психології.
3. Програма самопізнання, самовиховання, самоосвіти.
4. Опис узагальненого образу сучасного учня.

Завдання для програмованого контролю знань

1. *Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше і найповніше розкриває поняття вікової психології.*

Вікова психологія - це

– наука про закономірності розвитку психіки дитини й дорослої людини;

– наука про психічне життя дітей;

– наука про психічний розвиток і психологічні особливості дітей різного віку;

– галузь психологічної науки про загальні закономірності, вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку дітей, підлітків, юнаків і дорослої людини.

1) Перше; 2) друге; 3) третє; 4) четверте.

2. *Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет вікової психології.*

Предметом вікової психології є:

– динаміка вікового розвитку;

– вивчення вікової динаміки психіки людини, її психічних процесів і особистісних якостей;

– вивчення етапів психічного розвитку;

– вивчення психологічних закономірностей навчання і виховання дітей різного віку.

1) Перше; 2) друге; 3) третє; 4) четверте.

3. *Галуззю(гілкою, розділом) вікової психології є геронтологія 1) так, 2) ні.*

4. *Чи є вичерпним наведене далі визначення завдань вікової психології?*

Завданнями вікової психології є виявлення закономірностей розвитку пізнавальних, вольових і емоційних процесів у дітей різного віку, формування особистості дитини в усі вікові періоди її розвитку, сприяння вдосконаленню навчально-виховної роботи в дитячих закладах.

1) Так; 2) ні.

5. *Зазначте, які з наведених висловів розкривають причини виникнення вікової психології як галузі психологічного знання:*

– виникнення необхідності вивчення психіки в розвитку;

– неможливість пояснення поведінки дитини тільки загальнопсихологічними закономірностями;

– розвиток таких галузей медицини, як педіатрія тощо.

1) Перший і другий; 2) другий і третій; 3) жодний; 4) і перший, і другий, і третій.

6. Зазначте, яке з наведених положень розкриває поняття "філогенез":

– вивчення психіки в розвитку;

– вивчення психіки на різних етапах еволюції тваринного світу від найпростіших до людини;

– вивчення психіки на різних етапах психічного розвитку людини від народження до старості.

1) Перше; 2) друге; 3) третє; 4) жодне.

7. Вікова психологія вивчає психіку людини в плані:

1) філогенезу, 2) онтогенезу.

8. Зазначте у якому визначенні найчіткіше розкривається суть спостереження як методу дослідження у віковій і педагогічній психології.

Спостереження - це

– цілеспрямоване сприйняття дослідником дій і поведінки дитини;

– добір дослідником вражень про дії та поведінку дитини;

– вибірковий добір і систематизація дослідником вражень про дії та поведінку дитини, які дають змогу робити висновки про специфічні особливості її психічного життя;

– систематизація дослідником вражень про дії та поведінку дитини.

1) перше ; 2) друге; 3) третє; 4) четверте.

Контрольні запитання

1. Яка роль надається методу експерименту в інтроспекції? У чому вона полягає?

2. Як одержуються інтроспективні показники від досліджуваного?

3. В якому виді можливе інтроспективне сприйняття переживань?

Базова (основна) література

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие для студ. Вузов / Г.С. Абрамова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 320 с. 2. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. Посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – 447 с.

3. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие. – 4-е изд. / под. ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002.

Допоміжна література

1. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навчальний посібник для студентів вчз за напрямом підготовка 6.030103 «Практична психологія» / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2017. – 304 с.

2. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / Под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 382 с.

3. Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности / Л. А. Регуш. – СПб. : Питер, 2001. – 176 с.

4. Савчин М. Вікова психологія: навч. посіб. / Мирослав Савчин, Леся Василенко. – 3-тє вид. перероб., доповн. – К. : ВЦ «Академія», 2017. – 368 с.

5. Самошкіна Л. М. Вікова психологія: Навчальний наочний посібник з мультимедійним курсом / Під ред. чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 248 с.

Лабораторне заняття № 2. Теорії дитячого розвитку (2 год.)

План

1. Проблеми психічного розвитку і становлення особистості у світлі сучасних та історичних концепцій.

2. Внутрішні та зовнішні передумови психічного розвитку людини, їх взаємозв'язок:

1) соціальне середовище, спосіб життя як умова і джерело психічного розвитку;

2) внутрішні передумови як природна основа психічного розвитку;

а) спадкові, вроджені та набуті передумови психічного розвитку;

б) дозрівання нервової системи і психічний розвиток дитини.

3. Суб'єктивна активність і діяльність як основа, засіб та умова психічного розвитку дитини і становлення особистості.

1) пізнання, спілкування, праця і гра як основні чинники розвитку особистості;

2) динаміка ролі різних видів діяльності у психічному розвитку. Провідна діяльність. Механізми формування нових видів провідної діяльності в онтогенезі.

4. Діалектичний зв'язок навчання і розвитку.

1) поняття «сенситивного» періоду розвитку психіки;

2) "зона найближчого розвитку", проблема розширення вікових можливостей і меж засвоєння знань, (Л.Виготський);

3) роль навчання і виховання у становленні вищих психічних функцій;

4) рушійні сили психічного розвитку;

5. Особливості вікових змін у психічній діяльності:

1) нерівномірність розвитку;

- 2) довільність, самостійність, самосвідомість, самовиховання як вектори вікових змін у процесах і властивостях особистості;
  - 3) кризи розвитку;
  - 4) новоутворення.
6. Періодизація психічного розвитку. Поняття про вікові та індивідуальні психічні особливості людини.

Основні поняття:

Філогенез, онтогенез, генотип, фенотип, нерівномірність психічного розвитку, сенситивний період психічного розвитку, інтеграція психіки, пластичність психіки, актуальний рівень розвитку психіки, кризи розвитку, провідна діяльність, новоутворення, соціальна ситуація розвитку, вік, вікові та індивідуальні особливості, вікова періодизація, основні фактори психічного розвитку: виховання, пізнання, праця, спілкування, акселерація.

Література

1. Ананьєв Б.Г. До проблеми віку у сучасній психології. Вибр. психол. праці.—Т.1.—М.,1988. — 186 с.
2. Бодальов А.А. Психологія особистості. — М.: МГУ, 1988.— 278. с.
3. Боссарт А.Б. Парадокси віку чи виховання. — М.:Просвещение, 1991.—165 с.
4. Виготський Л.С. Проблема віку. Тв. в 6 т.— Т.4,—М.,1984.
5. Ельконін Б.Б. До проблеми періодизації психічного розвитку в дитячому віці. Вибр. психол.тв. — М.,1988.— 364 с.
6. Бурменська Г.В та ін. Сучасна американська психологія розвитку. —М.,1986, —147 с.
7. Давидов В.В. Проблеми розвиваючого навчання. —М.,1986.— 210 с.
8. Клаус Г. Вступ до диференційної психології учіння.— М., 1987.—241 с.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. —К., 1989.— С.374—436.
10. Титаренко Т.М. Такі різні діти. —К., 1989. — С.142.
11. Стреляу Я. Роль темпераменту в психологічному розвитку. —М.,1988.
12. Леонт'єв А.Н. Проблеми розвитку психіки. — М., 1990.—226 с.
13. Платонов К.К. Структура і розвиток особистості. —М.: Наука, 1988.—231 с.
14. Рояк А.А.Психологічний конфлікт і особливості індивідуального розвитку особистості дитини.— М., 1988.—163.с.
15. Франкл В.В.Людина в пошуках сенсу.— М.: "Прогрес", 1990—368 с.
16. Практикум з вікової і пед. психології. За ред. А.Г.Щербакова.— М.: Просвещение, 1987.— 174 с..

Питання для самоконтролю

1. Основні теорії психічного розвитку і становлення особистості.
2. Провідні чинники становлення особистості: соціальна детермінація, спосіб життя, діяльність.
3. Роль навчання і виховання у психічному розвитку дитини. Діалектичний зв'язок навчання і розвитку.
4. Актуальний рівень розвитку.
5. "Сенситивні" періоди.
6. "Зона найближчого розвитку".
7. Рушійні сили розвитку психіки.
8. Пізнання спілкування, праця і гра: їх роль у розвитку особистості.
9. Лінії вікових змін в процесах і властивостях особистості: довільність, самостійність, самосвідомість, самовиховання.
10. Нерівномірність психічного розвитку.
11. Кризи розвитку.
12. Новоутворення.
13. Провідний вид діяльності.
14. Особливості переходу дитини до нового вікового етапу.
15. Вікові та індивідуальні особливості школярів.
16. Періодизація психічного розвитку.
17. Біологічне та соціальне в людини.
18. Механізми формування нових видів провідної діяльності в онтогенезі.
19. Аналіз міжпредметних зв'язків з теми.

Завдання для лабораторної роботи

Здійснити психологічний аналіз етапів власної біографії.

Психологічний аналіз біографії проводиться емпірично. Кожен спирається лише на власний досвід. Мета - підвести студента до наукової вікової періодизації власного життя. Завдання студентів виявити свої критерії періодизації автобіографії.

Хід заняття

1. Словникова робота з теми.
2. Обговорення питань з залученням першоджерел.
3. Самоаналіз етапів власної біографії.

Форми звіту

1. Тематичний психологічний словник.
2. Психологічний аналіз етапів власної біографії.

3. Критерії періодизації автобіографії.

Завдання для програмованого контролю знань

1.3 наведених нижче висловлювань:

- психічний розвиток є розгортання й просте збільшення наявних від народження в організмі властивостей;
- зміни в психіці дітей зумовлені природженими змінами у функціях залоз внутрішньої секреції;
- кожному дитину за один і той самий термін можна зробити ким завгодно;
- психічний розвиток дітей є суто соціальне явище в певних незмінних культурах.

суть соціогенетичної концепції психічного розвитку виражають:

- 1) перше й друге; 2) третє й четверте; 3) перше й третє ; 4) друге й четверте.

2.3 наведених нижче висловлювань:

- онтогенез є скорочене повторення філогенезу;
- розвиток кожного органа вищого хребетного повторює в ембріональних стадіях - еволюцію цього органа в нижчого хребетного;
- індивідуальний розвиток організму, (онтогенез) є коротким і швидким повторенням історичного розвитку ряду предків даного виду (філогенезу) –

сучасне уявлення про біогенетичний закон Ернста Геккеля і Франца Мюллера виражає:

- 1) перше; 2) друге; 3) третє; 4) жодне.

3.3 наведених нижче висловлювань:

- психічний розвиток від народження до зрілості є складний процес формування особистості, який зумовлений впливом ряду природних і соціальних факторів і рушійною силою якого є внутрішні суперечності;
  - психічний розвиток дітей зумовлений діями біологічного і соціального факторів, які перебувають у стані конкуренції один з одним;
  - психічний розвиток від народження до зрілості повторює у стислому вигляді історію життя людства, доісторичні та історичні стадії його розвитку;
  - психічний розвиток від народження до зрілості є результат послідовних змін у функціях залоз внутрішньої секреції, особливо статевих залоз, обумовлених генетичною конституцією індивіда
- наукову теорію психічного розвитку виражає:* 1) перше; 2) друге; 3) третє; 4) четверте.

4.Твердження:

- людина є найвищий результат еволюції життя на Землі ;
- кожна людина є продукт соціального середовища, що її виховало (створило)

1) взаємно виключаються; 2) взаємно доповнюються.

5. Твердження:

- психічний розвиток людини відбувається під безперервним і спільним контролем двох програм, які взаємодіють складно й суперечливо: біологічної (генетичної) і соціальної

1) істинне; 2) хибне.

6.3 наведених положень:

– навчання і виховання йдуть слідом за психічним розвитком дитини

– навчання і виховання йдуть поряд з психічним розвитком дитини

– навчання і виховання йдуть попереду ("забігають наперед") психічного розвитку дітей і ведуть його за собою

істинним є

1) перше, 2) друге; 3) третє.

Лабораторне заняття №3. ПСИХІЧНИЙ І ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДО ВСТУПУ В ШКОЛУ (8 год.)

План

1. Особливості психічного розвитку дитини до вступу в школу.
2. Значення оволодіння ходінням і мовленням у психічному розвитку дитини в ранньому дитинстві (другий-третій роки життя).
3. Психічний розвиток дитини в дошкільному віці.
  - 3.1. Зростання самостійності дитини і криза трьох років.
  - 3.2. Розвиток мотивів поведінки та діяльності дитини.
  - 3.3. Особливості розумового розвитку.
  - 3.4. Особливості розвитку почуттів і волі,
  - 3.5. Особливості становлення особистості дітей дошкільного віку у зв'язку з їх підготовкою до навчання в школі.

Основні поняття:

Харчове зосередження. Слухове зосередження. Зорове зосередження. Конвергенція очей. Комплекс поживлення. Акт хапання. Предметні дії. Наслідування. Лепет. Оволодіння ходінням. Оволодіння мовленням. Оволодіння простором. Маніпулювання предметами. Проблемні ситуації. Наочно-дійове мислення. Криза трьох років. Творча рольова, або сюжетна гра. Сенсорні еталони. Образне мислення. Підпорядковані мотиви поведінки і діяльності. Готовність до навчання у школі. Сенситивні й кризові періоди вікового розвитку. Провідні види діяльності в різні періоди розвитку дитини до вступу у школу.

Мета заняття: з'ясувати особливості початкового етапу формування особистості дитини і розглянути психологічні умови розвитку дитини до вступу у школу; ознайомити студентів з методиками

діагностики розумового розвитку 6-річних дітей; розвивати вміння використовувати теоретичні знання при розв'язанні психологічних задач, виконання практичних завдань.

Завдання 1.

Проведення дослідження: спостереження за дитиною та бесіда з батьками на виявлення основних досягнень у розвитку моторики, сенсорної діяльності, емоційно-соціального розвитку, мовлення.

Заповнення таблиці – Шкала оцінки психічного розвитку досліджуваної дитини.

Завдання 2. Підготовка анкети досліджуваної дитини та заповнення таблиці – Шкала оцінки психічного розвитку досліджуваної дитини (ПП).

Виконайте аналіз отриманих результатів дослідження за схемою:

1. Визначення ступеня психічного розвитку дитини та гармонійність розвитку: знаходження показників календарного віку (КВ), віку психічного розвитку (ВР), коефіцієнта розвитку (КоР).

2. Порівняння загального психічного віку дитини з хронологічним віком (За якими показниками психічний вік випереджає хронологічний? Наскільки випереджає? За якими показниками психічний вік нижчий хронологічного віку? Наскільки нижчий?).

Завдання лабораторного заняття виконується відповідно алгоритму роботи над професійно-орієнтованим завданням.

Анкета досліджуваної дитини

Прізвище та ім'я дитини

Дата народження

Батько (вік, професія)

Мати (вік, професія)

Брати і сестри (вік)

Особливості під час вагітності матері

Особливості при народженні дитини

Вага і зріст при народженні

Годування

Поява зубів

Сон

Переважаючий емоційний стан

Де виховується дитина (сім'я, ясла, дитячий будинок) і відколи

Хто доглядає дитину

Базова (основна) література

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие для студ. Вузов / Г.С. Абрамова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 320 с.

2. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. Посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – 447 с.

3. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие. – 4-е изд. / под. ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002.

Питання для самоконтролю

1. Які новоутворення у психіці дитини з'являються і розвиваються в період немовляти?
2. Опишіть провідну діяльність дітей раннього віку, етапи її становлення та роль у розумовому розвитку.
3. Дайте пояснення такій вимозі дитини: "Я сам!"
4. Психологічні особливості ігрової діяльності дошкільника.
5. Дитячі питання та їх роль у розвитку дитини.
6. Характеристика компонентів психологічної готовності дитини до навчання у школі.

Завдання для самостійної роботи

1. До проведення лабораторного заняття студенти проводять спостереження за ігровою діяльністю дошкільників за такою програмою:

- а) сюжет і зміст гри;
- б) тривалість гри;
- в) розподіл ролей;
- г) використання ігрового матеріалу;
- д) дотримання правил гри.

2. Підготувати повідомлення:

1. Особливості пренатального розвитку дитини.
2. Раннє дитинство як сенситивний період розвитку мовлення.
3. Гра як провідний вид діяльності дошкільника.

3. Заповнити таблицю:

Загальна характеристика вікових періодів психічного розвитку

Вік	Суперечності	Соціальна ситуація	Провідна діяльність	Новоутворення	Яка сфера діяльності переважно розвивається

4. Опрацювати літературу до теми.

Завдання для лабораторної роботи

Завдання 1.

У пропонованому тексті безсистемно подані психічні особливості дітей від народження до 6–7 років. Проаналізуйте текст і класифікуйте психічні особливості на: 1) властиві дітям першого року життя; 2) властиві дітям від року до трьох років; 3) властиві дітям дошкільного віку. Результати подайте в таблиці:

Психічні особливості дітей		
першого року життя	від року до трьох років	від трьох до шести років

Текст: Диференціюється ставлення до оточуючих людей і предметів. Виникає позитивна емоційна реакція на дорослого. З'являються елементарні обов'язки. Розвивається наочно-дійове мислення. Виникає вибіркоче ставлення до дорослих. Значно збагачується й упорядковується чуттєвий досвід. Зростає прихильність до тих дорослих, які за ними доглядають. Розуміння мови зростає за обсягом та якісно змінюється. Виникає прагнення долучитися до світу дорослих. Виникають перші ігри з дорослими. Бурхливо розвивається власне активне мовлення. Стає доступним сприйняття простору, часу й руху. З'являються орієнтувальні реакції на кожний новий предмет. Розширюється коло спілкування. Утворюються нові форми мислення, серед яких основною виступає образне. З'являється потреба у спілкуванні. Опановуються ходіння й мовлення. Розвивається витримка. З'являється лепет і розвивається розуміння мови. Виникають мотиви поведінки й діяльності, розвивається підпорядкованість мотивів. Зростає мовленнєва активність, опановується займенник "я". Розширюється коло предметів, що пізнаються різнобічно. З'являється нова форма бажань і здатність відкласти виконання дії на майбутнє. Установлюється тісний зв'язок з дорослими, які доглядають. Стають доступними вольові дії. Виникає перша спрямована дія – акт хапання. З'являються початки самосвідомості. Мовлення стає контекстним за формою і здатним регулювати поведінку. Виникають дії з предметами й перші слова. Зростає самостійність, посилюється активність, діяльність стає різнобічною й змістовною.

У тексті міститься по 10 вказівок на психічні особливості дітей розглядуваних трьох вікових періодів, що полегшує визначення якості (у %) виконання завдання.

Завдання 2.

а) Проаналізувати зміст складових психологічної готовності дітей 6–ти років до навчання. Скласти анкету для виявлення мотиваційної готовності до навчання .

б) Підібрати методики для виявлення рівня розвитку сприймання і мислення дітей 6 років із книги: "Диагностика умственного развития дошкольников"// Под ред. Л.А.Венгера, В.В.Холмовской. – М.,1978.

Студенти одержують завдання з обстеження дітей 6 років (з подальшим використанням одержаних даних на наступному занятті).

Форми звіту

1. Таблиця.
2. Анкета для дослідження мотиваційної готовності до навчання .
3. Звіт про спостереження за ігровою діяльністю дітей.
4. Підібрані методики для виявлення рівня розвитку сприймання і мислення дітей 6 років.
5. Заповнена таблиця “Психічні особливості дітей”

Завдання для програмованого контролю знань

1. Реакцію гальмування дитиною рухів у момент прийняття їжі називають орієнтувальним безумовним рефлексом:

1) зорового зосередження; 2) слухового зосередження; 3) харчового зосередження.

2. Комплексом поживлення називають:

1) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима; 2) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі; 3) реакцію, коли дитина повертає голову в бік джерела звуку; 4) позитивну емоційну реакцію дитини на дорослого.

3. У психічному розвитку дитини головним показником закінчення періоду новонародженості є:

1) виникнення слухового й зорового орієнтувальних безумовних рефлексів зосередження 2) перетворення рухів з імпульсивних в акти поведінки; 3) утворення умовних рефлексів на одиничні й комплексні подразники; 4) виникнення потреби спілкування з дорослим.

4. Предметними діями називають:

1) акт хапання або спрямовані дії, пов'язані з утворенням зорово-рухових координацій; 2) орієнтувальні реакції немовляти на кожний новий предмет; 3) дії дитини з предметами; 4) наслідування дорослих, тобто повторювані дитиною за дорослими дії.

5. Чи можна вважати вичерпною наведену нижче відповідь?

Основними досягненнями дитини віку немовляти є виникнення вибіркового ставлення до дорослих, виникнення почуття прихильності до тих дорослих, що доглядають дитину, опанування предметних дій, перші спроби ходити, розуміння мови дорослих, промовляння самостійно перших слів.

1) Так; 2) ні.

6. Сенситивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає

1) на вік немовляти; 2) на раннє дитинство.

7. Мислення дитини перед дошкільного віку є:

1) образним; 2) наочно-дійовим.

8. Чи можна вважати вичерпною наведену нижче відповідь?

У психічному розвитку дитини в ранньому дитинстві основними досягненнями є диференціація ставлення до оточуючих людей і предметів, оволодіння ходінням, простором та мовленням, початкові форми розвитку самостійності й самосвідомості.

1) Так; 2) ні.

9. Знайдіть правильне твердження.

Ігрова діяльність дошкільників

1) є відпочинком; 2) зумовлена надлишком сил; 3) є підготовкою дитини до майбутньої серйозної діяльності; 4) є умовою вираження дитиною ставлення до навколишнього світу, підготовки до праці, пізнання та перетворення дійсності.

10. Чи можна вважати вичерпною наведену нижче відповідь?

Психічний розвиток дошкільника визначається умовами життя в сім'ї, різними видами діяльності (гра, нескладна праця, елементи навчання), правилами поведінки, спілкуванням з дорослими й ровесниками?

1) Так; 2) ні.

Лабораторне заняття №4. Психічний та особистісний розвиток молодшого школяра (2 год.)

План

1. Фізична й психологічна готовність дитини до навчання в школі.
2. Навчальна діяльність - провідний вид діяльності в період початкового навчання.
3. Розумовий розвиток і емоційно-вольове життя молодших школярів.
4. Розвиток особистості й характеру в молодшому шкільному віці.
5. Новоутворення молодшого шкільного віку. Готовність дитини до навчання в середній школі.

Основні поняття

Фізична готовність, об'єктивна і суб'єктивна психологічна готовність дітей до школи. Формування відповідального ставлення до навчання. Мотиви учіння. Особливості розумового розвитку, розвитку почуттів, розвитку волі. Розвиток особистості й характеру молодшого школяра. Колектив класу і молодший школяр. Організуючі фактори психічного розвитку: режим дня, єдині вимоги сім'ї та школи.

Література

1. Виготський Л.С. Дитяча психологія. – Т.4. – 1984. – 431 с.

2. Минский Е. М. От игры к знаниям. Развивающие и познавательные игры младших школьников. – М.: «Просвещение», 1982.–256 с.
3. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Як визначити рівень розумового розвитку дитини? (Діагностика готовності дітей до навчання в школі. Тести) – Тернопіль: Богдан, 1998.–110 с.
4. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей – Тернопіль, Богдан, 1998
5. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті – Тернопіль: “Богдан”, 1998.–84 с.
6. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр, 1997. –38 с.
7. Корсаков И. А., Корсакова Н. Н. Школа «эйдетики». Хорошая память на каждый день. – Д.: ЧИКФ «ТББ», 1998.–215 с.
8. Прохоров А., Генин Г. Особенности психологических состояний младших школьников.// Вопросы психологии.–1998.– № 4 – С. 42-53.
9. Головань Н.О. Особливості спілкування і відособлення у першокласників// Психологія: Респ. наук. метод. зб.– Вип. 37 – К.: 1991.– С.61–68.

Завдання для лабораторної роботи

Завдання 1

1. Використовуючи дитячий варіант особистісного теста-опитувальника Р. Кеттелла, методики „Сходінки”, „ТШТ” та „АК”, обстежте одну дитину віком від 8 до 11 років, опрацюйте отримані результати і дайте їхню інтерпретацію.
2. Напишіть психологічну характеристику цієї дитини.
3. Виявлення мотивів учбової діяльності учнів молодших класів методом опитування (інтерв'ю).

Студентську групу ділять на три підгрупи (кожна по 8–9 осіб). Одна підгрупа студентів опитує учнів першого класу, друга -другого, третя – третього класу. Кожний студент опитує способом випадкової вибірки не менш як п'ять учнів відповідного класу. Після короткої бесіди, в якій йдеться про те, що кожного учня спонукає вчитися якась причина і що він знає, заради чого та в ім'я чого він вчиться, учневі ставиться тільки одне запитання: "Для чого ти вчишся у школі?" Відповіді записуються, а потім аналізуються з метою встановлення виду висловленого в них мотиву.

На основі результатів аналізу класифікують мотиви учіння, зокрема виділяють мотиви:

- пізнавальні (вчитися цікаво, дізнаєшся багато цікавого тощо.
- соціальні (вчусь, бо це обов'язок школяра; не можна ганьбити клас ; у наш час не можна не вчитися; щоб у майбутньому добре працювати тощо;

На основі таблиці і графіків з'ясовують переважаючі мотиви в ієрархії виявлених і роблять психолого-педагогічні висновки про:

1) динаміку й особливості вікового розвитку мотивів навчальної діяльності учнів

2) можливі впливи на учнів з метою внесення відповідної корекції в цей процес.

Завдання 2

1. Встановлення контакту з дитиною і виявлення рівня розвитку довільної поведінки.

1. Методика Л. Красільникової «Так і ні не говорити».

Інструкція. «Ми з тобою гратимемо в гру. Я тобі буду ставити запитання, а ти – відповідати. Але домовимося так: ти не повинен говорити слова «так» і «ні». Наприклад, якщо я запитаю: «У тебе є іграшка?», ти не повинен говорити: «Так». Ти повинен відповісти «є іграшка», тобто без слова «Так». Або, наприклад, я запитую: «Люди ходять по стелі?». Ти не говориш: «Ні», а відповідаєш: «Люди по стелі не ходять». Отже, слова: «так» і «ні» тобі говорити не можна.

Все зрозумів? Домовилися?». Якщо у дитини виникають питання, то інструкція повторюється.

Матеріал методики. Серед поданих запитань 10 провокують дитину на відповідь «так» і 10 – на відповідь «ні», інші – нейтральні.

1. Як тебе звати?
2. Ти хлопчик чи дівчинка?
3. Ти ходиш в ясельну групу дитячого садка?
4. Ти любиш ходити в дитячий садок (школу)?
5. Ти живеш далеко від дитячого садка (школи)?
6. Ти любиш морозиво?
7. Якого кольору буває морозиво?
8. Ти їв чорне морозиво?
9. Ти умієш ходити на руках?
10. Ти умієш літати?
11. Твій тато (мама) грає в ляльки?
12. Вночі сонечко світить?
13. Вовк боїться зайця?
14. Ти любиш ходити до лікаря?
15. Якого кольору халат у лікаря?
16. Лікар стриже дітей?
17. Тебе звуть... (неправильне ім'я)?
18. Корова уміє літати?
19. Ти зараз спиш?
20. Ти ходиш в школу?
21. На тобі сукня (штани)?
22. Взимку росте трава?
23. Трава біла?
24. Якого кольору сніг?

25. Сніг гарячий?

Під час проведення методики не слід давати дитині зворотний про успішність її відповідей. При нагоді слід фіксувати в протоколі мовні відповіді дитини повністю, а також тривалість пауз перед відповідями. Оцінка результатів. Правильними є ті відповіді, які задовольняють правило «так» і «ні» не говорити, неправильними – ті, в яких є заборонені слова.

Спеціальну увагу слід звернути на відповіді, які не є ні правильними, ні неправильними. Це той випадок, коли діти або мовчать (не дають ніякої відповіді протягом 10-30 секунд), намагаються щось відповісти, але у них нічого не виходить.

До цієї проміжної групи належать і ті випадки, коли власні помилки виправляються дитиною прямо в процесі 47 відповіді. Ці варіанти відповідей не порушують правила гри і тому можуть бути віднесені до прані і них. Правильною відповіддю слід вважати і кивок головою, оскільки дитина в цьому випадку явно намагається згідно з правилом не мовляти вголос слова «так» і «ні». Прямим показником рівня довільності мовного спілкування є кількість відповідей, що відповідає правилам гри. Вікова норма для дітей 6-7 років становить приблизно 51% від всієї кількості запитань, що провокують відповіді «так» і «ні» (кількість правильних відповідей повинна бути більше 11).

Завдання 3.

Навести приклади навчально-виховних ситуацій, що негативно позначаються на самооцінці молодшого школяра (10 ситуацій). Пояснити.

Готовність руки до освоєння письма. Розвиток зорово-моторної координації. Змальовування слова, написаного латинськими буквами.

Інструкція: Подивися, тут щось написано. Ти, можливо, ще не вчився, але спробуй – напевно теж зумієш. Гарненько подивися, як це написано, і постарайся написати так само. Система оцінок відповідає схемі, яку використовують в методиці Керна-Йерасека (1978): 5 балів: повна відповідність зразку; розмір букв не досягає подвійної величини; є крапка над буквою «і»; відхилення від горизонтального рядка – не більше, ніж на 30 градусів;

4 бали: слово достатньо добре прочитується; допускається пропуск або повторення одного елемента при високому рівні виконання інших;

3 бали: слово ще можна прочитати, але з зусиллям; більшість елементів слова наявні;

2 бали: видимість листа зберігається; можна виокремити 2 і букви;

1 бал: майже каракулі; можна розрізнити елементи окремих букв.

Дані обстеження заносять у протокол.

Завдання 4

«Малювання чоловічої фігури».

Інструкція: «Намалюй будь-якого чоловіка так як зможеш».

Більше ніяких пояснень, допомоги або привертання уваги до помилок чи недоліків малюнка не дозволяється. Якщо дитина намалювала жінку, то їй пропонують намалювати також і чоловіка. Коли ж дитина категорично відмовляється намалювати чоловіка, це може бути пов'язано з неблагополуччям у сім'ї дитини.

Оцінка малюнка 1 бал (найкращій результат) виставляють при виконанні наступних умов: намальована фігура повинна мати голову, тулуб, кінцівки, причому голова з тулубом з'єднана шиєю і не повинна бути менше тулуба. На голові є волосся (можливо вони закриті кепкою або капелюхом) і вуха, на обличчі – очі, ніс, рот. Руки закінчуються п'ятипалою кистю. Ноги знизу відігнуті. Фігура має чоловічий одяг і намальована синтетичним способом, тобто вся фігура (голова, шия, тулуб, руки) намальовані як єдине ціле, а не складаються з окремих закінчених частин. При такому способі малювання всю фігуру можна обвести єдиним контуром, не підриваючи олівця від паперу.

На малюнку видно, що руки і ноги мов би «виростають» із тулуба, а не прикріплені до нього. На відміну від синтетичного, найбільш примітивний аналітичний засіб малювання передбачає зображення окремо кожної із складових частин фігури. Так, наприклад, спочатку малюють тулуб, а потім до нього прикріплюються руки та ноги. 2 бали – виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання. Три відсутні деталі (шия, волосся, один палець руки, але не частина обличчя) можна не брати до уваги, якщо фігура намальована синтетичним способом. 3 бали – фігура має голову, тулуб, кінцівки. Руки та ноги намальовані двома пініями (об'ємні). Дозволяється відсутність шиї, волосся, вух, одягу, пальців та пупків. 4 бали – примітивний малюнок з головою та тулубом. Кінцівки намальовані тільки однією лінією кожна. 5 балів (найгірший результат) відсутність чіткого зображення тулуба («голо ніжка»), або обох пар кінцівок, каракулі. Це завдання має оцінювати інтелектуальний рівень дитини. Загальний час обстеження – приблизно 20 хвилин. При складанні висновку за наслідками обстеження дитини необхідно враховувати рівень сформованості кожного компоненти загальної структури психологічної готовності до шкільного навчання. Тому результати, показані дитиною за кожним тестовим завданні мають самостійне значення і їх не треба 50 підсумовувати. Адже загальний сумарний показник призводить до нівеляції індивідуальних відмінностей. Так, наприклад, діти з високим рівнем розвитку вільності й низьким рівнем розвитку дрібної моторики можуть мати той самий сумарний бал, що й діти з низьким розвитком наочно-образного мислення і мовлення, але добрим розвитком дрібної моторики.

Базова (основна) література

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие для студ. Вузов / Г.С. Абрамова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 320 с. 2. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. Посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – 447 с.

3. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие. – 4-е изд. / под. ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002.

Допоміжна література 1. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навчальний посібник для студентів внз за напрямом підготовка 6.030103 «Практична психологія» / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2017. – 304 с.

2. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / Под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 382 с.

3. Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности / Л. А. Регуш. – СПб. : Питер, 2001. – 176 с.

4. Савчин М. Вікова психологія: навч. посіб. / Мирослав Савчин, Леся Василенко. – 3-тє вид. перероб., доповн. – К. : ВЦ «Академія», 2017. – 368 с.

5. Самошкіна Л. М. Вікова психологія: Навчальний наочний посібник з мультимедійним курсом / Під ред.. чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 248 с.

Форми звіту

1. Таблиця і графік.

2. Психолого-педагогічні висновки про:

1) динаміку й особливості вікового розвитку мотивів навчальної діяльності учнів і 2) можливі впливи на учнів з метою внесення відповідної корекції в цей процес.

3. Приклади навчально-виховних ситуацій, що негативно позначаються на самооцінці молодшого школяра

Завдання для програмованого контролю знань

1. *У психічному розвитку молодшого школяра провідною є діяльність:*

1) ігрова, 2) трудова, 3) ігрова й трудова, 4) навчальна.

2. *Яке з двох наступних тверджень відображає суть розвитку уваги та сприйняття в молодшому шкільному віці?*

Молодшому школяреві властиві:

1) мимовільна увага й слабо диференційоване цілеспрямоване сприйняття; 2) швидкий розвиток довільної уваги, цілеспрямованого й активного сприйняття.

1) жодне; 2) обидва; 3) перше; 4) друге.

3. *Яке з двох наступних тверджень правильно відображає тенденції розвитку пам'яті та уяви в молодшому шкільному віці?*

Молодшому школяреві властиві:

1) конкретний характер, розвинутість наочно-образної й недорозвинутість логічної пам'яті, неповнота й невиразність образів уяви, їх не співвіднесеність із дійсністю; 2) розвиток довільної пам'яті, опанування раціональних прийомів логічної пам'яті, способів самоконтролю, збагачення й ускладнення образів уяви, їхня повнота й правильність, співвіднесеність з дійсністю.

1. Перше; 2. друге; 3. жодне; 4. і перше, і друге.

4. *Яке з двох наступних тверджень правильно відображає тенденції розвитку мислення й мовлення в молодшому шкільному віці?*

Молодшому школяреві властиві:

1) конкретність і емоційність мислення, його інертність, помітні вади в розвитку усного й писемного мовлення, їх уживання без знання законів мови, відставання в розвитку писемного мовлення від усного; 2) конкретне й емоційне мислення починає набувати рис абстрактного мислення й стає цілеспрямованим, гнучким і рухливим, усне й писемне мовлення починає будуватися з урахуванням знань законів мови.

1) жодне; 2) обидва; 3) друге; 4) перше.

5. Чи досить для характеристики почуттів дітей молодшого шкільного віку зазначити, що молодшому школяреві властиві неврівноваженість у прояві почуттів, невміння володіти ними, недостатня усвідомленість мотивів їхніх переживань?

1) Так; 2) ні.

6. Чи досить для характеристики розвитку почуттів у молодшому шкільному віці зазначити, що в молодшого школяра почуття неглибокі й нестійкі, короточасні або мають форму спалахів?

1) Ні; 2) так.

7. Чи досить для характеристики розвитку почуттів у молодшому шкільному віці зазначити, що в молодшого школяра почуття стають врівноваженішими, глибшими й стійкішими, учень починає усвідомлювати їхні мотиви, у нього інтенсивно формуються інтелектуальні, моральні й естетичні почуття?

1) Так; 2) ні.

8. Чи досить для характеристики розвитку волі в молодшому шкільному віці зазначити, що молодший школяр неспроможний протягом уроку втримати в свідомості одну й ту саму мету діяльності, самостійно ставити й мотивувати мету і що мотиви його вольової поведінки нестійкі?

1) Так; 2) ні.

9. Чи досить для характеристики розвитку волі в молодшому шкільному віці зазначити, що молодший школяр спроможний виявити волю тільки при виконанні коротких за часом завдань, а мотивами його вольового акту виступають вимоги сім'ї, школи і колективу?

1) Так; 2) ні.

10. Чи досить для характеристики розвитку волі в молодшому шкільному віці зазначити, що в молодшого школяра розвиваються вміння самостійно ставити мету вольової поведінки й керувати своєю поведінкою в процесі виконання завдання, розвиваються мотиви вольової поведінки, насамперед, мотиви обов'язку, воля стає більш цілеспрямованою, формуються важливі вольові якості особистості.

1) Так; 2) ні.

Лабораторне заняття №5. Психологія підлітка (6 год.)

План

1. Підлітковий вік у життєвому циклі людини: характеристика, проблематика;
  - а) феноменологічний опис підлітка (психологічний портрет);
  - б) підлітковий вік як період розвитку;
  - в) основні суперечності віку.
2. Соціальна позиція підлітка;
  - а) специфіка взаємин підлітка з дорослими;
  - б) особливості спілкування з ровесниками (своєї статі, протилежної статі);
  - в) шляхи соціалізації (стихійний, категоричний, самовиховання).
3. Становлення особистості у підлітковому віці;
  - а) основні напрями змін;
  - б) виникнення почуття дорослості та його роль в особистісному розвитку;
  - в) розвиток самосвідомості (інтелектуальний, емоційний, вольовий компоненти, аксіоматичне "Я") і формування самооцінки;
  - г) потреба у самоствердженні, підліткова криза;
  - д) формування моральних переконань і становлення ідеалів.
4. Проблема провідного виду діяльності підлітка (структура, проблеми, потреби, мотиви).
5. Резерви пізнавальної діяльності підлітків, її особливості та вплив на процес учіння;
  - а) основні зміни у пізнавальній сфері;
  - б) підвищення рівня самостійності у пошуку та засвоєнні знань.
6. Психологія сучасного підлітка.
7. Проблема становлення особистості педагогічно занедбаних підлітків (причини, типологія, шляхи корекції).

Основні поняття

Підлітковий, пубертатний період, акселерація. Статеве дозрівання. Біологічні й соціальні детермінанти психічного розвитку. Особливості соціальної ситуації психічного розвитку. Самосвідомість

підлітка. Почуття дорослості. Потреба в соціальному самовизначенні, самостверженні. Самостійність у поведінці. Потреба в цілісному соціальному середовищі. Сім'я. Колектив шкільного класу. Однолітки. Потреба в активній і змістовній діяльності, інтереси. Потреба у спілкуванні. Комунікбельність, товаришування, дружба. Пізнавальна потреба. Самовдосконалення й самоосвіта. Навчання. Внутріпредметні й міжпредметні асоціації. Почуття відповідальності в учінні. Індивідуальний підхід у вихованні.

Література

1. Абрамова Г.С. Нравственный аспект мотивации учебной деятельности подростков // Вопр. психологии –1985– №6.
2. Божович А.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.– М.,1968.–464 с.
3. Выготский А.С. Психология подростка: проблемы возраста // Собр. Соч., в 6 т.–М., 1984. -Т.3,4.
4. В мире подростка//Под ред. А.А. Бодалева – М.,1980.–263 с.
5. Как построить свое «Я» // Под ред. В.П.Зинченко –М.1991.
6. Кле М. Психология подростка/ Психосексуальное развитие // Пер. С фр. –М.,1991.–163 с.
7. Личко А.Е. Психопатия и акцентуация характеров у подростков.–Л.,1983.–256 с.
8. Лозовцева В.М. Роль учителя в преодолении конфликтов между подростками -одноклассниками // Вопр. психологии ,1986 -№ 1.
9. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы //Под ред. И.В.Дубровиной. –М.,1995.–102 с.
10. Трудный подросток: причины и следствия // Под ред. В.А.Татенко –К.,1985.–174 с.
11. Психология современного подростка .–М.,1987.
12. Снегурева Т.В. Восприятие сверстников и взрослых подростками и старшеклассниками //Вопр. Психологии. –1985 – №5.
13. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопр. психологии – 1988 –№6.
14. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя.–М.,1991.–139 с.

Питання для самоконтролю

1. Основні суперечності віку.
2. Мотиви міжособистісних взаємин підлітків.
3. Характеристика провідного виду діяльності.
4. Підліток і дорослі. Специфіка взаємин.
5. Психологічна характеристика сучасного підлітка.
6. Умови особистісного розвитку.

7. Психологічний аналіз здатності до самопізнання, самовизначення, самореалізації.
8. Ціннісні орієнтації підлітків.
9. Становлення нового особистісного утворення - почуття дорослості.
10. Підліткова криза.
11. Новоутворення.
12. Вікові особливості та «індивідуальні варіанти розвитку» у підлітковому віці.
13. Основні зміни у пізнавальній сфері.
14. Учбова діяльність підлітка.
15. Педагогічне спілкування і розвиток індивідуальності підлітка.
16. Шкільна дезадаптація у підлітковому віці.
17. Акцентуації характеру у підлітковому віці.
18. Шляхи корекційної роботи з педагогічно занедбаними підлітками.
19. Опрацювати літературу до теми.

Тематика повідомлень

1. Анатомо-фізіологічні особливості підлітків.
2. Взаємини підлітків з ровесниками.
3. Чи важко бути підлітком?
4. Проблема психічного здоров'я підлітків.
5. Психосексуальний розвиток підлітків.

Завдання для лабораторної роботи

Завдання 1 Скласти анкету для вивчення інтересів сучасних підлітків.

Завдання 2. Провести дослідження акцентуацій характеру знайомого підлітка.

Завдання 3. Вивчити причини конфліктних ситуацій між учителем і підлітком. Дати психологічне обґрунтування шляхів їх попередження (розв'язання).

Завдання 4. У пропонованому тексті безсистемно подано психічні особливості молодших школярів і підлітків. Проаналізуйте текст і проведіть класифікацію психічних особливостей на: 1) властиві молодшим школярам; 2) властиві школярам - підліткам. Результата подайте в таблиці:

Психічні особливості дітей	
молодших школярів	Школярів – підлітків

- 1) Формується відповідальне ставлення до учіння;
  - 2) Загострюється почуття дорослості.
  - 3) Зменшується кількість вад мовлення.
  - 4) Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
  - 5) Зростають мотиви обов'язку.
  - 6) Спостерігається підвищення життєдіяльності організму.
  - 7) Сприйняття емоційне і мало диференційоване.
  - 8) Зростає бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
  - 9) Починається процес статевого дозрівання,
  - 10) Характерною рисою є безпосередність і товариськість
  - 11) Помітно розвивається почуття дружби.
  - 12) Мислення поступово набуває цілеспрямованості, гнучкості й мобільності.
  - 13) Інтенсивно формуються риси характеру.
  - 14) Зростають довільна увага й сприйняття, логічна пам'ять і абстрактне мислення.
  - 15) Важко тривалий час утримувати у свідомості одну й ту саму мету.
  - 16) Процеси збудження переважають над процесами гальмування.
  - 17) Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
  - 18) Зростають самосвідомість і самостійність.
  - 19) Уява має тенденцію до переходу від простого комбінування уявлень до комбінування логічного.
  - 20) Учитель має найбільший авторитет.
  - 21) ідеали набувають стійкості.
  - 22) Серед недоліків поведінки - примхливість, упертість, надмірна сором'язливість і неухважність.
  - 23) Зміцнюється прагнення до самовиховання.
  - 24) Посилюється прагнення до колективу ровесників.
  - 25) Почуття за формою розвиваються в напрямі до більшої врівноваженості.
  - 26) Психічні процеси набувають характеру довільності, тобто піддаються контролю й самоконтролю.
  - 27) Спостерігаються немотивовані зміни настрою й захисні реакції дратівливості.
  - 28) Збільшується кількість активних інтересів.
  - 29) Учині починають керувати своєю увагою і поведінкою.
  - 30) Відбувається відкриття свого "я".
- У тексті подано по 15 вказівок на психічні особливості школярів розглядуваних вікових періодів, що дає змогу у % визначити якість виконання завдання.

Завдання 1.

Дослідити індивідуальні особливості психічного розвитку підлітків за статтю. Опитувальник Р. Кетелла HSPQ є системою з 14

чинників і містить 142 запитання, кожне з яких має три варіанти відповідей.

Інформація, отримана за допомогою HSPQ, дає змогу виявити і врахувати індивідуальні відмінності школярів, створивши їм сприятливі умови для навчання; осмислити різні аспекти шкільної адаптації й оцінити емоційні та поведінкові відхилення учнів; розробити психокорекційні заходи і підвищити ефективність виховної роботи у школі. Опитувальник HSPQ (для учнів від 12 до 16 років).

Опитувальник досить об'ємний, тому перед початком тестування важливо створити доброзичливу атмосферу і викликати в обстежуваного мотивацію співробітництва, щоб знизити вірогідність спотворення результатів.

Експериментатор роздає тестові зошити з текстом опитування і Бланки відповідей, просить підписати бланк відповідей і попереджає, що ніяких поміток в самому тексті опитувальника робити не можна.

Після цього досліджуваній знайомиться з інструкцією, написаною на першій сторінці тестового зошита.

Експериментатор відповідає на запитання. Попереджає, що виправлення відповідей допускається, але має бути чітким. Просить відповісти на перші два запитання, перевіряє правильність занесених відповідей в бланк і пропонує продовжувати роботу самостійно. У процесі тестування необхідно слідкувати за тим, щоб опитувальник заповнювався послідовно, без пропусків. Якщо якесь запитання викличе в обстежуваного труднощі, дозволяється пояснити зміст цього запитання, не підказуючи відповіді, не даючи якої-небудь додатної інформації, яка може спровокувати вибір тієї чи іншої відповіді із запропонованих варіантів.

Виключення становлять запитання, спрямовані на виявлення інтелектуальних функцій. Тут дозволяється повторити запитання без пояснення змісту слів. Поведінка досліджуваного в процесі тестування є важливою діагностичною ознакою. Наявність великої кількості запитань може бути виявом захисної реакції школяра, свідчити про підвищену тривожність, ригідність і конкретність мислення. У кінці тестування експериментатор просить обстежуваного ще раз переглянути відповіді і переконатись, що немає пропусків. Опрацювання результатів починається з виявлення порушень у бланку відповідей (пропуски запитань, стереотипність відповідей, тобто зміщення відповідей вправо чи вліво та ін.), які роблять Бланк непридатним для опрацювання.

Результати опрацьовують за допомогою спеціального ключа, який накладається на Бланк відповідей так, щоб збігалися маркери.

Для всіх чинників, крім чинника В, за збіг з ключем відповідей «а» і «в» нараховується 2 бали, за відповідь «б» –1 бал. У чиннику В за всі відповіді, що збігаються з ключем, нараховується 1 бал. Суму балів за кожним чинником записують у відповідній графі Бланку відповідей. Далі отримані бали переводять в оцінки за допомогою нормативних

таблиць з врахуванням віку і статі учня. Шкальні оцінки записують у відповідній графі бланку фіксації результатів. 60 На бланку фіксації результатів за шкальними оцінками для кожного будують особистісний профіль, за яким здійснюється інтерпретація результатів. Інструкція: Перед вами опитувальник з бланком відповідей. Опитувальник містить запитання про Ваші погляди, бажання, інтереси. Читаючи їх один за одним, Ви повинні кожного разу вибрати одну з відповідей «а», «б» або «в».

Вибравши відповідь, Ви повинні у клітинці Бланку відповідей поставити хрестик «X». При цьому потрібно перевірити, чи збігається номер запитання в опитувальнику з відповідним номером на Бланку відповідей. Працюючи з опитувальником, дотримуйтеся таких правил: 1. Відповідайте на запитання чесно і відверто. Не варто давати і щирих відповідей тільки тому, що Вам здається, що «так треба було б відповісти». Зміст Ваших відповідей не буде розголошуватись. 2. Використовуйте середню відповідь «б» тільки тоді, коли не можете вирішити, яка із відповідей, «а» чи «в», Вам більше підходить. 3. Не пропускайте жодного запитання, навіть якщо Вам здається, що воно не має до Вас ніякого відношення. 4. Опитувальник містить декілька логічних запитань, в яких повинні вибрати єдину правильну відповідь. Висновки щодо особливостей психічного розвитку підлітка та прогнозування його подальшого розвитку.

Завдання 2. Ознайомлення з дослідями Л. Кольберга на вивчення особливостей моральних суджень особистості.

1. Заповнити таблицю «Рівні та стадії морального розвитку дітей (за Л. Кольбергом)»:

Рівень (назва, тривалість) Стадія (назва, тривалість) Типові приклади поведінки 2. Провести дослідження особливостей моральних суджень молодшого школяра, підлітка та юнака. Форма звіту 1. Карта дослідження. 2. Протокол дослідження особливостей моральних суджень підлітка. 3. Протокол дослідження особливостей моральних суджень юнака. 61 4. Порівняльний аналіз особливостей морального розвитку досліджуваних. Висновки. Стимульний матеріал (Л. Кольберг) У невеликому місті одна жінка помирала від рідкісного виду раку. Були єдині ліки, які, на думку лікарів, могли врятувати її життя. Це був різновид радію, яку не так давно відкрив один аптекар, який жив у тому ж місті. Виробництво ліків вимагало багато коштів, та аптекар брав за них плату у 10 разів вищу за ту суму, яку він сам на них витрачав. Він заплатив за радій 200 доларів, а за невелику дозу ліків прохав 2000 доларів. Для того, щоб позичити гроші, чоловік хворої жінки обійшов усіх знайомих. Він зібрав лише 1000 доларів. Це була тільки половина необхідної суми. Чоловік розповів аптекарю, що його дружина помирає, і попрохав, щоб йому знизили ціну на ліки або дозволили заплатити пізніше. Аптекар відповів, що він винайшов ці ліки і хоче заробляти на них гроші, і відмовився допомогти. Тоді чоловік хворої жінки вночі заліз

у будинок аптекаря і вкрав ліки. Чи правильно вчинив чоловік? ... Чому? Що у поведінці чоловіка хворої жінки було правильним? ... Чому? Що в поведінці чоловіка хворої жінки було неправильним?... Чому? Що у поведінці аптекаря було правильним? ... Чому? Що у поведінці аптекаря було неправильним? ... Чому?

Карта дослідження I.

Побудова теоретичної моделі досліджуваного явища.

Тема дослідження.

Об'єкт дослідження. Предмет дослідження. Гіпотеза дослідження.

Мета дослідження. Завдання дослідження. Методи та організація дослідження. Вибірка (кількість досліджуваних, вік, стать).

План дослідження.

II. Збір фактичних даних. Етап Дії дослідника

III. Кількісний та якісний аналіз отриманих даних. IV. Інтерпретація отриманих даних. Висновки.

Базова (основна) література

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие для студ. Вузов / Г.С. Абрамова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 320 с. 2. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. Посіб. / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – 447 с. 3. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие. – 4-е изд. / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2002.

Допоміжна література

1. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навчальний посібник для студентів внз за напрямом підготовка 6.030103 «Практична психологія» / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2017. – 304 с.

2. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / Под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 382 с. 3. Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности / Л. А. Регуш. – СПб. : Питер, 2001. – 176 с.

4. Савчин М. Вікова психологія: навч. посіб. / Мирослав Савчин, Леся Василенко. – 3-тє вид. перероб., доповн. – К. : ВЦ «Академія», 2017. – 368 с.

5. Самошкіна Л. М. Вікова психологія: Навчальний наочний посібник з мультимедійним курсом / Під ред.. чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 248 с.

Форми звіту

1. Оформлені процедура та результати дослідження акцентуацій характеру знайомого підлітка.

2. Характеристика підліткового періоду в таблиці «Загальна характеристика вікових періодів розвитку»

3. Анкета для вивчення інтересів сучасних підлітків.

4. Аналіз причин конфліктних ситуацій між учителем і підлітком.

5. Таблиця «Психічні особливості дітей підліткового віку»

Завдання для програмованого контролю знань

1. Статеве дозрівання настає і закінчується раніше на рік-півтора:

1) у хлопчиків; 2) у дівчаток.

2. Початок і хід статевого дозрівання підлітка

1) спричиняє тяжкі переживання і нервові потрясіння; 2) зумовлює серйозні негативні прояви в характері та поведінці; 3) істотно впливає на особистість підлітка; 4) істотно не впливає на особистість підлітка, але вносить дещо нове в його життя.

3. Твердження, що за сприятливих умов життя і виховання статеве дозрівання спричиняє в підлітків немотивовані зміни настрою, лабільність і суперечливість емоцій, деякі стани стресу (захисні реакції),

1) правильне; 2) неправильне.

4. Зазначте, яке з тверджень найбільш правильне:

У період статевого дозрівання дітей батьки и учителі повинні уважно стежити за тим, щоб дитина: 1) не перевтомлювалася навчальними і спортивними заняттями та фізичною працею; 2) більше відпочивала, здійснювала прогулянки, приймала водні процедури та займалася спортом; 3) регулярно займалася фізкультурою, чергувала розумові заняття з фізичними; 4) дотримувалася правильного режиму розумової і фізичної праці, відпочинку, сну та харчування.

5. Зазначте, яке твердження найбільш правильне:

Термін "акселерація" означає: 1) процес прискореного росту дітей; 2) процес прискореного психофізичного розвитку дітей; 3) процес прискореного фізичного розвитку дітей; 4) процес прискореного психічного розвитку дітей.

6. Яку з перелічених далі теорій акселерації можна вважати найбільш правильною?

Акселерація спричиняється: 1) впливом сонця на організм дитини та постійним пронизуванням його радіохвилями, що активізують гормони росту; 2) особливостями нервової системи дитини, насамперед її підвищеною збудливістю; 3) збільшеним надходженням в організм дитини вітамінів і мінеральних солей, уживанням їжі з підвищеним

умістом білків і жирів; 4) расовою належністю дітей; 5) факторами зовнішнього впливу (харчування, клімат, темп життя та ін.), впливом залоз внутрішньої секреції та спадковою схильністю.

1) Першу; 2) другу; 3) третю; 4) четверту; 5) п'яту.

7. Яке з наведених тверджень правильне?

Ставлення підлітка до учіння і навчальних предметів може залежати від: 1) однієї із зазначених у дужках причин (наявність захоплюючих поза навчальних інтересів, тривала хвороба учня, ступінь його впевненості у своїх силах, тактовність учителя, усвідомлення учнем суспільної значущості учіння, ступінь справедливості оцінки знань учителем, моральна атмосфера життя в сім'ї, становище учня в класі); 2) від сукупності кількох причин (з перелічених вище),

1) Перше; 2) друге; 3) обидва; 4) жодне.

8. Яке з висловлювань істинне?

1) У підлітків увага в основному мимовільна, нестійка і розсіяна, сприйняття великою мірою поверхове й випадкове, пам'ять мимовільна й механічна; 2) у підлітків увага може бути стійкою й довільною протягом уроку, сприйняття - усвідомленим, цілеспрямованим та організованим, спостерігається зміцнення довільної й логічної пам'яті, поліпшення її продуктивності.

1) Перше; 2) друге; 3) обидва; 4) жодне.

Лабораторне заняття №6. Психічний та особистісний розвиток старшокласника (2 год.)

План

1. Соціально психологічні умови формування особистості старшого школяра.
2. Міжособистісні стосунки старшого школяра у групі ровесників.
3. Взаємостосунки старшокласника з оточуючими дорослими.
4. Психологічні особливості вибору професії і готовність старшого школяра до професійного самовизначення.

Мета заняття: з'ясувати особливості особистісного розвитку в юнацькому віці; розглянути закономірності, умови психічного розвитку сучасного старшокласника, ознайомити студентів з методиками вивчення психологічних особливостей старшокласника, доступних для вчителя, розвивати вміння використовувати теоретичні знання при розв'язанні психологічних задач, виконанні практичних завдань.

Основні поняття

юнацький вік, самосвідомість, статеve виховання, професійні інтереси, самовизначення, світогляд, ціннісні орієнтації, громадська зрілість, самоідентичність, самопізнання.

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати літературу до теми;
2. Заповнити таблицю: «Загальна характеристика вікових періодів розвитку».

Вік	Супере- чності	Соціальн а си- туація розвитку	Провідний вид діяльності	Новоутворення	Яка сфера діяльності переважно розвивається
-----	-------------------	---	--------------------------------	---------------	--

Тематика повідомлень

- а) Дружба і кохання у старшому шкільному віці;
- б) Проблеми підготовки старшокласників до сімейного життя.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.– М., 1968.–464 с.
2. Кон И.С. Социология личности.– М., 1967.–265 с.
3. Кон И.С. Психология старшеклассника. –М., 1979.–207 с.
4. Шумилин Е.А. Психологические особенности личности старшеклассника.–М.,1979.
5. Якобсон П.Н. Некоторые данные о психологии юношеского возраста в зарубежной литературе.//Вопр. психол.– 1979– №4.
6. Левитов Н. Д. Психология старшего школьника.– М: Учпедгиз,1955.
7. Мудрик А.В. Современный старшеклассник: Проблемы самоопределения. – М., 1977, 64 с.
8. Миславский Ю.А. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте. – М: Педагогика,1991.
9. Савчин М.В. Особливості оцінки старшокласниками свого ставлення до різних видів діяльності // Психологія. –Вип.39 – Київ, 1989.
10. Личко А.Е. психопатии и акцентуации характера у подростков. –Л.1977.
11. Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации.–К.,1986.
12. Мухина Т.О. Особенности формирования мировоззрения // Психолого-педагогические проблемы становления личности и индивидуальности в детском возрасте//Под ред. В.В.Давыдова, И.В.Дубровиной.–М.: Педагогика, 1980.
13. Штрихи к портрету современного старшеклассника: Заметки социолога.// Нар. Образование К.,1988.– № 11 ст.62–63.

14. Взаимосвязь самопознания и познания других людей в ранней юности. Касмылова Т.Н., Кондратьева С.В.// Психол. журнал.– 1991.– № 3.

Хід заняття

1. Словникова робота.
2. Розгляд теоретичних питань заняття.

3.

Форми звіту

1. Таблиця.
2. Поради старшокласнику щодо самовиховання.
3. Поради вчителю щодо організації педагогічної взаємодії з учнями старших класів.
4. Оформлені результати дослідження за опитувальником Клімова.

Завдання для лабораторної роботи

- а) скласти поради старшокласнику щодо самовиховання;
  - б) ознайомитися з методиками вивчення особистісних якостей старшокласника, вивчення професійної спрямованості (опитувальник по визначенню рівня самооцінки, шкала по визначенню ступеня самоповаги; карта інтересів за Клімовим);
  - в) поради вчителю щодо організації педагогічної взаємодії із старшокласниками.
  - г) Т - гра для пізнання самого себе
- ОБЛАДНАННЯ:** бланки, з переліком людських якостей - позитивних і негативних.

Кожен учасник отримує бланки відповідно до кількості учасників (крім себе). Вгорі аркуша друкованими літерами зазначає ім'я того, кого буде характеризувати і підкреслює ті риси, які на його думку, є визначальними для даної особи.

Розв'язування психологічних задач

1. На запитання психолога: "Яка річ тобі видається найбільш реальною?" - 15-ти річна дівчина відповіла "Я сама".
Які особливості старшокласниці тут виявляються?
2. Які особливості самосвідомості старшокласника виявляються у такому висловлюванні:
"Дивне почуття переслідує мене, я відчуваю самотність. Раніше я, напевно, була центром, а тепер ні".

3. У бесіді з вчителькою один старшокласник сказав: "Розумію, що хімія - важлива наука, тому і стараюся, але не цікаво мені: На підготовку до заняття витрачаю багато часу, а позитивного результату немає".

Питання.

1) Які особливості юнака виявляються у тому, що він намагається вчити хімію, хоч вона йому і не цікава.

2) Які дії з боку педагога могли б змінити ставлення учня до предмету?

3. Шістнадцятирічна Тетяна у своєму листі до редакції написала: "Батьки мене не розуміють! Кажуть, що люблять, але хіба ж так люблять? Підозри, питання з ким була, де, листи мої читають. І постійно сварять. П'ятірку принесеш зі школи не похвалять, так і треба, а за трійку... такий скандал завжди! І не запитають чому. І все це від любові, так?"

Питання.

1) Поясніть, у чому причина нездорових взаємостосунків між Тетяною та її батьками.

2) Якими особистісними якостями повинні володіти батьки, щоб між ними і дітьми були здорові взаємостосунки.

4. Психологічні дослідження показують, що міжособистісне розуміння - необхідна умова культури спілкування і створення здорового мікроклімату у службових і сімейних стосунках.

Прочитайте уважно приклад з життя.

Молоде подружжя створило сім'ю, на основі пристрасного кохання. І вже йде мова про розлучення. Причина? Неконтактність. - Вона завжди чіпляється за дрібниці, ні в чому не поступається.

Він все робить не вчасно, зі мною не рахується. Цвяхи обов'язково треба забивати, коли я лежу з головним болем.

Питання.

1. Вкажіть які негативні якості особистості є причиною таких стосунків.

2. Які особливості особистості є визначальними в організації взаємостосунків у процесі спілкування.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №7. ПСИХОЛОГІЯ РАННЬОЇ ДОРΟΣЛОСТІ (21–40 РОКІВ) (2 ГОД.)

План

1. Основні психологічні проблеми у ранній дорослості? Як вони вирішуються?
2. Суперечності між сучасними жінками і чоловіками можуть розв'язати суперечність між різними соціальними ролями?

3. Теорія трансформації психології дорослої людини Р. Гулда.
4. Стадії когнітивного розвитку у дорослості (за У. Шейо). Особливості когнітивного розвитку у ранній дорослості.
5. Емоційні зміни у ранній період дорослості. Комплекс Іони та шляхи його подолання.
6. Особливості кохання у ранній дорослості (на прикладі трикомпонентної теорії кохання Р.Стернберга).
7. Стадії когнітивного розвитку у дорослості.
8. Вікові особливості сенсорно-перцептивної сфери.
9. Вікові коливання пам'яті та уваги. Формування діалектичного мислення. Особливості інтелекту.

Хід заняття

- 1.Словникова робота з теми.
- 2.Обговорення питань із залученням першоджерел.
3. Виконання завдань лабораторної роботи

Завдання для лабораторної роботи

Завдання 1 Скласти анкету для вивчення інтересів осіб раннього дорослого віку.

Завдання 2. Провести дослідження акцентуацій характеру знайомого друга.

Завдання 3. Вивчити причини конфліктних ситуацій між подружжям. Дати психологічне обґрунтування шляхів їх попередження (розв'язання).

Форми звіту

1.Оформлені процедура та результати дослідження акцентуацій характеру знайомого друга.

2.Характеристика періоду ранньої дорослості
«Загальна характеристика вікових періодів розвитку»

3.Анкета для вивчення інтересів осіб раннього дорослого віку.

4.Аналіз причин конфліктних ситуацій між чоловіком та дружиною.

Література

1. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004.

2.Максименко С. Д. Основи генетичної психології. – К.: НПЦ Перспектива, 1998.

3. Миллер С. Психология развития: методы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество – 9-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 456 с.
5. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. – К.: Академвидав, 2008.
6. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / Под ред. А.А.Реана. – СПб.: «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2005. – 416 с.
7. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. 2-е вид. – К., Академвидав, 2009.
8. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения. 3-е изд. – СПб., 2002.
9. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость. 3-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2006.

Допоміжна

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии. 3-е изд. – М.: Издательский центр „Академия”, 2001.
2. Баттерворт Дж., Харрис М. Принципы психологии развития. – М.: "Когито-Центр", 2000. – 350 с.
3. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 157–159.
4. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М.: Академия, 2001.
5. Волков Б.С., Волкова Н.В. Детская психология: Логические схемы. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 256 с.
6. Психология развития. Словарь / Под ред. А. Л. Венгера // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах /

Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровського. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 176 с.

7. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. 8-е изд. – СПб., 2000.

8. Сапогова Е. Е. Психология развития человека. – М., 2001.

Навчально-методичне видання

Гошовський Ярослав Олександрович

Вікова психологія

Друкується в авторській редакції